

Omtrent het recht van de koningin om het leven van een koningin te leiden. Standpunt betreffende het toekennen van rechten aan de natuur

Jan Bouckaert

VAD VOCARE

INTERDISCIPLINAIR
JURIDISCH CAHIER
Jaargang 9 - Deel 3

I. INLEIDING : PROBLEEMSTELLING

U zal de titel van mijn redevoering wellicht bevreemdend vinden : wat heeft het recht van de koningin om het leven van een koningin te leiden, te maken met de rechten van de natuur? Ik kan u in deze zaal van de Koninklijke Academie alvast geruststellen : dit is geen redevoering over de Koningin der Belgen, maar slechts over de Koningin der bijen.

Verwacht u niet aan een ernstig, zwaarwichtig en moeilijk verteerbaar rechtsfilosofisch discours. De woorden van de stafhouder, uitgesproken naar aanleiding van de openingsrede van vorig jaar, indachtig, zal ik mij beperken tot het opdienen van wat garnalenfilosofie, zij het met een honingsausje. Tot u spreekt de imker, niet de rechtsfilosoof. Laat ons dan maar meteen de organisatie van de bijenstaat van naderbij bekijken.

Elk bijenvolk bestaat uit een koningin, een groot aantal werksters en, minstens tijdens de lente en de zomer, een aantal darren. De koningin neemt in het bijenvolk een centrale plaats in. Zonder de koningin, is een bijenvolk tot verdwijnen gedoemd. Het is de koningin die per dag tot 2000 eitjes legt. De bevruchte eitjes worden werksters, de onbevruchte darren. De koningin slijt haar leven in het donkere bijennest. Zij verlaat het in beginsel slechts éénmaal in haar leven om door darren bevrucht te worden op zogenaamde darrenverzamelplaatsen. Nadien kan de koningin haar bijennest, met een deel van het bijenvolk, verlaten om elders een nieuwe kolonie te stichten : de koningin "zwermt uit". Zij zal dit doen indien het bijennest te krap wordt.

De ontwikkeling van de moderne bijenkast door Langstroth, op het einde van de negentiende eeuw, liet toe om op een economisch efficiënte manier aan bijenteelt te doen. In de bijenkast worden losse ramen ingebracht, die door de bijen tot honing-, stuifmeel- en broedraten worden uitgebouwd. Het oogsten van de honing kan voortaan plaatsvinden door het uitnemen van de uitgebouwde en met honing gevulde ramen. Na het slingeren van de honing, kunnen de ramen weer in de bijenkast geplaatst worden. De losse ramenbouw laat de imker bovendien toe

om de ontwikkeling van de bijenvolken te sturen : hij kan het fascinerende zwermgebeuren nabootsen (door kunstmatige opsplitsing van volken) en in toom houden.

Een goed beheer van de bijenkast berust op de ontwikkeling van zwermtrage, productieve en zachtaardige bijenvolken. Daarbij is de selectie van koninginnen cruciaal. Oude niet-productieve koninginnen, of koninginnen van zwermplustige, agressieve bijenvolken zal de imker "vervangen" - lees elimineren -, door andere exemplaren waarvan hij hoopt dat ze betere eigenschappen bezitten.

Zo bezien is de moderne imkerij een activiteit waarin de mens een natuurlijk fenomeen aan zijn controle en beheersing onderwerpt, zonder dat hij daarbij terugdeinst om natuurlijk leven te doden. Elke selectie vereist immers onvermijdelijk het doden van niet-productieve, zwermplustige of agressieve koninginnen.

Indien daarbij voor ogen wordt gehouden dat de overgrote meerderheid van de imkers geen beroepsimkers zijn - voorlopig zijn mijn professionele activiteiten als advocaat belangrijker dan mijn bijenteelt -, dan rijst de vraag : is het ethisch wel acceptabel dat ik, louter voor mijn plezier, bijen houd en daarbij bewust dieren, weze het insecten, dood? Indien het van Langstroth afhangt, dan was die vraag nooit of te nimmer gesteld. Hij was immers van oordeel dat "l'abeille, comme le cheval et la vache, a été destinée à être profitable à l'homme". Sommige hedendaagse filosofen, die zich buigen over de verhouding van de mens tot de natuur, denken er nu blijkbaar anders over.

II. DE "DIERENRECHTEN"-FILOSOFIE

Een toenemend aantal denkers is met name van oordeel dat aan dieren een "intrinsieke waarde" moet worden toegekend. Daaruit menen zij te moeten afleiden dat dieren op de een of andere manier morele subjecten zijn. De belangrijkste vertegenwoordigers van deze dierenrechtenfilosofie zijn Singer en Regan.

A. Het utilitaristisch anti-speciesisme als grondslag voor "dierenrechten"

De idee dat aan dieren rechten zouden toe te kennen zijn, gaat uiteindelijk terug tot de idee dat raciale gelijkheid niet stopt bij gelijke behandeling van mensen. Die idee werd reeds in de 18de eeuw verwoord door de Engelse filosoof Jeremy Bentham, de grondlegger van het utilitarisme. Er is wellicht geen passage die in de "dierenrechten"-filosofie zoveel geciteerd wordt als het volgende citaat van Bentham :

"The day may come when the rest of the animal creation may acquire those rights which never could have been withholden from them but by the end of tyranny. The French have already discovered that the blackness of the skin is no reason why a human being should be abandoned without redress to the caprice of a tormentator. It may one day come to be recognized that the number of the legs, the vilosity of the skin, or the termination of the *os sacrum*, are reasons equally insufficient for abandoning a sensitive being to the same fate. What else is it that should trace the insuperable line? Is it the faculty of reason, or perhaps the faculty of discourse? But a full-grown horse or dog is beyond comparison a more rational, as well as a more conversable animal, than an infant of a day, or a week, or even a month old. But suppose they were otherwise, what would it avail? The question is not, Can they *reason*? Nor can they *talk*? but, Can they *suffer*?"

Onder verwijzing naar de tendens om het toepassingsgebied van het gelijkheidsbeginsel onder de mensen te laten uitbreiden, verwerpt Singer de menselijke rationaliteit of waardigheid als criterium van onderscheid. Bepalend is wat mens en dier, als "sentient beings", met elkaar verbindt : de pijngewaarwording. Elementen van de natuur die geen vermogen hebben tot het ervaren van pijn, zijn uitgesloten van de Singeriaanse moraliteit : een steen kan immers geen pijn lijden. Indien een dierlijk wezen echter pijn kan lijden, aldus Singer, dan is er geen enkele morele reden meer om dat lijden niet in overweging te nemen. Receptiviteit voor pijn en lijden wordt aldus als universeel criterium gehanteerd om te besluiten dat aan dieren, minstens die dieren waarvan aangenomen wordt

dat ze pijn kunnen gewaar worden, niet moet worden ontzegd wat aan mensen wordt gegund: het recht om niet te lijden. Elk dier heeft er met name, zoals de mens, belang bij niet te lijden. De taak van het recht bestaat er dan in om die belangen, die identiek zijn, te beschermen. In die zin zijn, volgens Singer, alle dieren – waaronder hij ook de mens begrijpt – gelijk (“all animals are equal”).

Weliswaar aanvaardt Singer dat er (feitelijke) onderscheiden zijn tussen mens en dier (net zomin als een man kan baren, kan een aap stemmen), maar uiteindelijk is die consideratie niet belangrijk. Ook binnen de menselijke soort zijn er feitelijke verschillen, hetgeen niet belet heeft dat aan het gelijkheidsbeginsel een universele waarde is toegekend.

Voortbouwend op die redenering, komt Singer er dan onvermijdelijk toe om de volwassen en gezonde aap, kat en muis te vergelijken met een zwaar gehandicapt kind of een demente volwassene. Vanzelfsprekend betwist hij niet dat die laatsten als morele subjecten beschermenswaardige belangen hebben. Alleen: als we dat aanvaarden, dan moeten we ook aanvaarden dat de aap, de kat en de muis morele subjecten zijn, vermits zij de pijn wellicht scherper en zelfs bewuster ervaren.

B. Het “dierenrechten”-discours van Tom Regan.

Van belang is dat Singer er geen punt van maakt dat aan de dieren “rechten” zouden worden toegekend. Wat telt is dat mens en dier als “sentient beings” een gelijk belang hebben om niet te lijden en dat de wetgever maatregelen treft om dit belang te beschermen.

Regan hanteert daarentegen een ander vertrekpunt. Hij gaat er vanuit dat u en ik een intrinsieke waarde hebben. Dat is iets waar we ons alvast over mogen verheugen. Onze huidskleur, geloofsopvattingen, verstandelijke vermogens spelen daarbij geen enkele rol. Uit die intrinsieke waarde leidt hij het recht van eenieder af om goed behandeld te worden. Doen we dat niet, dan handelen we immoreel. Welnu, pogingen om die intrinsieke waarde tot de mens te beperken, falen. Weliswaar ontberen dieren sommige eigenschappen van de mens – dieren kunnen niet lezen, en van hogere

wiskunde begrijpen ze niets. Doch sommige mensen, die slechts blijk geven van garnalenvetstand, kunnen dat echter evenmin. Veeleer dan te kijken naar wat de mens van het dier onderscheidt, moeten we dus kijken naar wat hen verbindt, en dat is eenvoudig vast te stellen: eenieder van ons in de niet speciecistische zin van het woord – “must be viewed as the experiencing subjects of a life with inherent value of their own”. Van belang is daarbij dat al diegenen die een inherente waarde hebben, op gelijke wijze behandeld worden, dus onafgezien of ze “menselijke dieren” zijn of niet: “all who have inherent value have it equally, whether they be humane animals or not”.

De toekenning van intrinsieke waarde aan het dier, ziet Regan als de logische volgende stap in de beweging ter bevordering van de mensenrechten. Daar waar in een eerder stadium van de mensheid, rechten aan minderheden, vrouwen en arbeiders werden toegekend, is het nu de beurt aan de dieren.

De toekenning van intrinsieke waarde aan het dier is in de ogen van Regan een uitgangspunt dat niet voor mildering vatbaar lijkt te zijn: “What’s wrong – what’s fundamentally wrong – with the way, animals are treated isn’t the details that vary from case to case. It’s the whole system. (...) The fundamental wrong is the system that allows us to view animals as *our resources*, here for us – to be eaten, or surgically manipulated, or put in our cross hairs for sport or money”. Vandaar dat Regan, trouw aan zijn ethisch postulaat, van oordeel is dat de “animal rights” beweging, die geacht wordt de filosofische uitgangspunten in de praktijk om te zetten, o.m. de totale afschaffing van het gebruik van dieren voor de wetenschap en van de commerciële landbouw gesteund op veeteelt, moet nastreven.

De gedachtegang van Regan is mogelijks nog radicaler dan die van Singer: waar Singer nog ruimte laat voor een afweging der belangen, op grond van de utilitaristische calculus van conflicterende belangen, is Regan blijkbaar niet geneigd om enige afweging van conflicterende rechten te aanvaarden: wat intrinsieke waarde heeft, is eigenlijk niet vatbaar voor afweging.

Het blijft echter niet bij het toekennen van morele status en “rechten” aan dieren. Ook de andere elementen van de natuur, het ecosysteem en waarom niet het gehele zonnestelsel, zouden een intrinsieke waarde hebben, waaruit sommigen dan afleiden dat zij het statuut van rechtssubject moeten verwerven.

III. THE NEXT STEP : VAN DIER NAAR NATUUR, DE “DEEP ECOLOGY”.

A. Voorafgaandelijk

Er zijn in de westerse maatschappij steeds romantiserende stromingen geweest die het sacrale in de natuur hebben benadrukt. In de poëzie, de literatuur, en ook religieuze, mythische geschriften vinden we er ontelbare voorbeelden van. Vaak vinden we in die geschriften een vaag pantheïsme terug, als onderliggend motief voor de eerbied voor de “heilige natuur”.

Het thema van de “heilige en onaantastbare natuur” is evenwel niet enkel zaak van de romantiek en de mystiek gebleven. Het vormt ook meer en meer het voorwerp van rationeel en filosofisch onderbouwde ethische stellingnamen. Op grond daarvan zou aan de natuur morele en rechtssubjectiviteit toe te kennen zijn. De meest uitgesproken vorm van dit gedachtengoed, vinden we bij de vertegenwoordigers van de radicale ecologie of diepte-ecologie, de “Deep Ecology”. Dit filosofisch gedachtengoed wordt ook wel verwoord als “biocentrisme”, “ecocentrisme” of nog “ecologisch egalitarisme”.

Vooraleer in te gaan op dit gedachtengoed, is het echter nuttig om eerst even de achtergronden van ons moderne rationeel-wetenschappelijke wereldbeeld te bekijken. Aan de oorsprong ervan ligt Descartes, die zowat de schietschijf is geworden van alle aanhangers van de Deep Ecology: hij wordt verantwoordelijk gesteld voor de ‘mechanisering van het wereldbeeld’ en de noodlottige gevolgen die daaraan verbonden zouden zijn voor de natuur.

Descartes was met name van oordeel dat de natuur eigenlijk alleen maar bestaat uit verschijnselen die met de begrippen van

de fysica te begrijpen vallen. De natuur (de materie) werd door Descartes beschouwd als een gigantisch raderwerk, onderworpen aan de wetten van de fysica. Het kwam aan de mens toe om de geheimen van dit raderwerk te ontfutsen middels de wetenschap. Vooral de bewering dat onze kennis van de natuur nuttig is omdat wij ons daardoor kunnen opwerpen als 'maîtres et possesseurs de la nature', heeft hem de banvloeken van de Deep Ecology opgebracht. Descartes was immers van oordeel dat de vooruitgang in de natuurwetenschappen, de mens de technologie zou verschaffen om de vruchten van de aarde zonder inspanning te oogsten: de "homo faber", die de natuur op instrumentele en afstandelijke wijze bekijkt, was geboren. Tegelijk kwam een radicale scheiding tot stand tussen mens (subject) en natuur (object).

Met deze mechanisering van het wereldbeeld, ging ook een juridisch instrumentalisme gepaard: het eigendomsrecht garandeert de eigenaar het recht zijn eigendom naar eigen goeddunken, op de meest volstreekte wijze, te exploiteren, d.w.z. de vruchten van de aarde te oogsten; het contractenrecht laat toe om die vruchten te verhandelen. Zowel het eigendomsrecht (usus, fructus, abusus) als het contractenrecht vormen nog steeds de pijlers van onze westerse rechts- en welvaartsstaat. De voortschrijdende mechanisering van het wereldbeeld ging aldus hand in hand met de toorgang van de middeleeuwse vormen van communale eigendom.

Het onderscheid tussen de mens als subject, en de natuur als object, werd later nog doorgetrokken en verfynd tijdens de Verlichting, waarbij de mens de maat van alle dingen werd. Aldus was Kant van oordeel dat de morele rede het primaat heeft. De moraal bestaat volgens Kant uit het onvoorwaardelijke bevel om de menselijke persoon niet slechts als een werktuig maar als doel op zich zelf te behandelen. De menselijke persoon verschilt daarin geheel van "zaken, zoals de redeloze dieren zijn, met wie men naar believen kan 'schalten und walten'". Enkel de mens was moreel subject, terwijl de natuur hoogstens, op indirecte wijze, moreel object kon zijn, d.w.z. in de mate dat het gebruik ervan door de mens afbreuk deed aan de waarde ervan voor zijn medemens. Kant spreekt in

dat verband over indirecte morele plichten. Zowel Descartes als Kant hebben aldus bijgedragen tot een wereldbeeld, waarin de mens een centrale rol werd toebedeeld.

Dit wereldbeeld is naar het oordeel van de aanhangers van de "Deep Ecology" de bron van de grootschalige milieuverontreiniging en -vernietiging die we nu kennen. De fundamentele ervan worden dan ook door hen in vraag gesteld. Het is niet gemakkelijk een goed beeld te geven van wat de "Deep Ecology"-filosofie precies inhoudt, vermits er binnen die beweging talrijke strekkingen zijn, die het onderling niet altijd met elkaar eens zijn. Ik zal niettemin trachten om hierna haar essentiële uitgangspunten toe te lichten.

B. De intrinsieke waarde van de natuur als grondslag voor "Deep Ecology".

Als uitgangspunt geldt de intrinsieke waarde van de natuur. De natuur heeft een zelfstandige, autonome waarde en bijgevolg eigen "rechten" die zij moet kunnen laten gelden ten aanzien van de mens.

Dit uitgangspunt gaat onvermijdelijk gepaard met de overgang van een antropocentrisch of humanistisch wereldbeeld, naar een bio- of ecocentrisch wereldbeeld. De "Deep Ecology" leidt dan ook tot een totale omkering van het humanistisch perspectief: de mens is er niet langer exclusieve bron en doel van zingeving. Hij is, in het licht van de evolutieleer, slechts een laatste schakel in de natuur, doch niet de determinerende en zeker niet de geprivilegieerde. De natuur, met zijn evenwicht en wetten, wordt voortaan bron van rationaliteit en waardering. De mens verliest er zijn centrale plaats om het met de andere componenten van de kosmos te delen ("widening the circle"). Binnen die natuur, hebben de verschillende elementen (flora, fauna, rivieren, oceanen, ...) evenveel waarde, vermits alles met alles verbonden is.

Steevast wordt in "deep ecology"-geschriften verwezen naar de woorden van de Amerikaanse "founding-father", Aldo Leopold, zoals hij ze reeds in 1949 in zijn "Land Ethic" verwoordde. Naar het oordeel van Leopold omvat de morele gemeenschap naast de mens ook de hem

omringende natuur: "The land ethic simply enlarges the boundaries of the community to include soils, waters, plants, and animals, or collectively: the land". Daaruit leidde Leopold af dat "A thing is right when it tends to preserve the integrity, stability, and beauty of the biotic community. It is wrong when it tends otherwise". Zo bezien lijkt de natuur, de ecologische gemeenschap, een op zichzelf staand, onbeweeglijk, bijna sacraal, karakter te krijgen. Of, om het met de woorden van Ost te zeggen: "(...) toute idée de hiérarchie étant dissoute (sauf prévalence du tout), c'est la règle de l'immanence absolue qui s'installe: tout fait sens également, le cours des astres comme la culture, les migrations des oiseaux comme les commandements de l'éthique".

Met de omkering van een antropocentrisch wereldbeeld naar ecocentrisch wereldbeeld, gaat ook de omkering van een individualistisch naar holistisch wereldbeeld gepaard: het individuele is voortaan ondergeschikt aan de integriteit en de perenniteit van het geheel. Daar waar "animal rights"-filosofen zoals Regan enkel aan "sentient beings" een intrinsieke waarde toekennen, gaan ecocentrisch geïnspireerde filosofen dus veel verder. De "biotische of ecologische gemeenschap" wordt het centrum van waardering. De ecologische wetenschap moet ons daarbij helpen wat goed en kwaad is voor het geheel, waarvan de mens deel uitmaakt. En voor sommigen is het helemaal niet zo moeilijk om uit te maken wat dat is: als het gras van mijn gazon geel verkleurt, weet ik dat het water nodig heeft (dus moet ik het water geven).

Het is dan ook niet verwonderlijk dat de "Deep Ecology"-filosofie de dualiteit van object-subject radicaal verwerpt, en het monisme preekt: aangezien de cirkel van morele subjecten steeds wijder wordt, verdwijnt binnen de ecologische gemeenschap elk radicaal onderscheid tussen de mens (subject) en de natuur (object).

Ecologie wordt dan een nieuw waardenstelsel, dat samengevat kan worden in drie beginselen: leven in harmonie met de natuur, het overstijgen van antropocentrische vooringenomenheid en de erkenning van een intrinsieke waarde in de niet-menselijke natuur.

Arne Naess, één van de grondleggers van de "Deep Ecology"-filosofie, heeft de onderliggende beginselen ervan als volgt samengevat:

- 1) Zowel het niet-menselijke als menselijke welzijn en de ontwikkeling van het leven op aarde zijn autonome, intrinsieke waarden ("a belief in the equal right of all life to live and blossom"); die waarden bestaan onafhankelijk van het nut van de niet-menselijke wereld voor menselijke doeleinden;
- 2) De rijkdom en de diversiteit van de levensvormen dragen bij tot de realisatie van de voorgaande waarden en hebben bijgevolg ook een intrinsieke waarde;
- 3) De mensen beschikken niet over het recht om die rijkdom en diversiteit te reduceren, tenzij om aan hun "vitale behoeften" te voldoen;
- 4) De ontwikkeling van het leven en de menselijke cultuur is slechts mogelijk mits een substantiële vermindering van de menselijke bevolking. De ontwikkeling van het niet-menselijke leven vereist een dergelijke reductie;
- 5) De menselijke interventie in de niet-humane wereld is op dit ogenblik excessief, en de situatie gaat schrikbarend achteruit;
- 6) Het is dus noodzakelijk dat onze politieke oriëntaties drastisch wijzigen op het vlak van economie, techniek en ideologie. Het resultaat van een dergelijke wijziging zal diepgaand verschillend zijn van de actuele situatie;
- 7) De ideologische grondhouding zal voornamelijk bestaan uit de waardering van de kwaliteit van het leven (leven in situaties met intrinsieke waarde) veeleer dan het najagen van een steeds hoger welvaartspeil; een bewustwording van het onderscheid tussen groot (big) en groots (great) is dus noodzakelijk;
- 8) Zij die de voorgaande punten onderschrijven hebben een (morele) verplichting om de noodzakelijk geachte veranderingen te bereiken. Met dit

punt wordt meteen de link gelegd tussen theorie en praktijk.

In het licht van deze beginselen moet het duidelijk zijn dat de "Deep Ecology" een radicale aanval inhoudt op de Cartesiaanse westerse wereldvisie: harmonie met de natuur ter vervanging van beheersing van de natuur; bio-egalitarisme ter vervanging van (al dan niet onbegrensde) exploitatie van de natuurlijke rijkdommen; tegenover de bevolkings- en economische groei wordt een strikte demografische controle en de daaraan gekoppelde vermindering van het consumptief gedrag gekoppeld; de ontwikkeling van de menselijke spiritualiteit wordt gekoppeld aan de bevrediging van de menselijke basisbehoeften; het geloof in de technische vooruitgang wordt vervangen door het wantrouwen in de techniek; tot slot moet het geloof in een gecentraliseerde politiek wijken voor een bioregionalistisch geïnspireerde politiek, die toelaat dat de mens zich verzoent met zijn lokaal ecosysteem.

C. Positief-rechtelijke vertaling van de "Deep Ecology": bomen moeten rechten hebben.

Aangezien in de "Deep Ecology" de natuur de status van moreel subject krijgt, is het ook logisch dat het ook rechtssubject wordt. Het is vooral Stone die, met een ophefmakend essay, "Should Trees Have Standing. Towards Legal Rights for Natural Objects", ervoor pleitte om aan de natuur rechtssubjectiviteit te verlenen. Stone verdedigde zijn standpunt tegen de achtergrond van een rechtszaak die door een milieuvereniging, de "Sierra Club" was aangespannen tegen Walt Disney Corporation, teneinde de ontwikkeling van een ski-station in een natuurgebied, genaamd Mineral King Valley, te beletten. De determinerende rechtsvraag die in het geding aan de orde was, was te weten of de Sierra Club wel blijk gaf van een persoonlijk belang, vermits haar geen persoonlijk nadeel trof. Voor Stone lag de oplossing voor de hand: hij pleitte er voor om aan de bomen rechtstoegang ("legal standing") te verlenen. Dat zij daarbij onvermijdelijk vertegenwoordigd werden door de mens, was niet determinerend: ook rechtspersonen worden immers door mensen vertegenwoordigd. Het standpunt dat Stone ontwikkelde, werd door

de Supreme Court van de Verenigde Staten verworpen, zij het slechts met een nipte meerderheid. De magistraat Douglas verwees in zijn dissenting opinion uitdrukkelijk naar Leopold's "Land Ethic". Wellicht heeft Leopold, als bosbouwer-ecoloog, nooit bevroed dat zijn invloed tot in de hoogste cenakels van het recht zou reiken.

IV. VOORBEELDEN UIT DE PRAKTIJK: DE INVLOED VAN DE DIERENRECHTENFILOSOFIE EN DE "DEEP ECOLOGY"-FILOSOFIE OP RECHT EN MAATSCHAPPIJ

De invloed van de dierenrechten- en "Deep Ecology"-filosofie op recht en maatschappij is steeds groeiend, zoals uit de enkele voorbeelden hierna moge blijken. Die voorbeelden hebben alle betrekking op natuurbehoud en soortenbescherming. Op het eerste gezicht hebben ze dan ook slechts een beperkte actieradius, vermits ze slechts de direct betrokkenen (zoals natuurbeschermers, jagers enz.) aanbelangen. Het zijn niettemin voorbeelden die goed aangeven wat de inzet van het debat is, en misschien een voorbode van meer zijn, ook op andere belangwekkende domeinen (bijv. op het vlak van de exploitatie van minerale delfstoffen, houtexploitatie, landbouw, enz.).

A. Rechtsleer.

In een bijdrage voor de Algemene Vergadering van de Nederlandse Vereniging voor Milieurecht gehouden op 1 juni 1993, bekritiseert Koopmans een voorliggend Nederlands wetsontwerp voor een nieuwe Flora- en faunawet. Dit ontwerp beoogde een aantal sectorale wetgevingen op het vlak van natuurbehoud, vogelbescherming, jacht e.d. te integreren.

Koopmans bracht kritiek uit tegen het voorliggend wetsontwerp op grond dat het niet voldeed aan een aantal "beginselen", waaronder het gelijkheidsbeginsel en het non-interventiebeginsel. Een aantal soorten, met name de meeste wild- en vissoorten, waren immers aan het regime van het ontwerp van wet onttrokken. Volgens Koopmans houdt het gelijkheidsbeginsel in "dat alle in het wild levende dieren op dezelfde wijze worden behandeld, dezelf-

de rechtspositie hebben en onder dezelfde uitzonderingsbepalingen en beperkingen vallen. Het is voor mensen neergelegd in art. 1 van de Grondwet, inhoudende dat allen die zich in Nederland bevinden in gelijke gevallen gelijk worden behandeld". Niet dat de auteur een dergelijk standpunt innam, wekt verbazing, wel dat, blijkbaar, niemand van de Algemene Vergadering opstond om dit filosofisch uitgangspunt te betwisten. Het werd door de aanwezige juristen als een vanzelfsprekendheid beschouwd.

B. Wetgeving

Het is in alle geval niet bij rechtsleer gebleven. De Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Dieren verzocht het Centrum voor Milieurecht van de Universiteit van Amsterdam te onderzoeken op welke wijze aan het zogenaamd 'nee, tenzij -principe' voor de jacht in het wetsvoorstel Flora- en faunawet vorm kon worden gegeven. Dit principe was uitdrukkelijk gesteund op de erkenning van de intrinsieke waarde van het dier. Het uit die opdracht volgende rapport van het Centrum voor Milieurecht van de Universiteit van Amsterdam vormde de basis van een ingrijpende aanpassing van het wetsvoorstel Flora- en faunawet. Uit de consideransen van de inmiddels goedgekeurde Flora- en faunawet blijkt uitdrukkelijk dat de Nederlandse wetgever op basis van de erkenning van de intrinsieke waarde van het dier, het "nee, tenzij-principe" vorm gaf, en wel middels een principiële, zij het niet helemaal absoluut, jachtverbod. Deze wet is niet enkel ingegeven door de toekenning van intrinsieke waarde aan het dier op grond van de "dierenrechten-filosofie", maar kadert meer algemeen in een visie van toekenning van intrinsieke waarde aan de natuur in het algemeen. Uitgangspunt van de wet is immers dat menselijke interventie principiële als verwerpelijk ervaren wordt. De omstandigheid dat jachtrechthouders ook wel een inspanning leveren voor het behoud van de natuurlijke of semi-natuurlijke leefgebieden van het wild en het landschap, wordt weliswaar niet ontkend, doch als niet-relevant afgewezen.

De Nederlandse Flora- en faunawet is niet de enige wet die uitdrukkelijk is gesteund op de intrinsieke waarde van het dier of de natuur.

Hoewel de Belgische wet van 14 augustus 1986 betreffende het dierenwelzijn, tenminste krachtens haar bewoordingen, niet lijkt ingegeven te zijn door de intrinsieke waarde van het dier, vinden we in haar parlementaire voorbereiding niettemin aanwijzingen dat die idee aan de grondslag lag van haar goedkeuring. Aldus oordeelde de wetgever « dat deze nieuwe wet moet bijdragen tot een heroriëntering van de bescherming van de dieren en het dierenwelzijn. Zij moet in onze moderne samenleving de relatie tussen de mens en de dieren verbeteren en aan deze laatste specifieke rechten toekennen die de mens moet eerbiedigen ».

Hoe dan ook blijkt dit uitgangspunt een rol te spelen bij de implementatie van de wet van 14 augustus 1986. Zulks blijkt uit de discussie omtrent het blokstaarten van het Belgisch trekpaard. Luidens artikel 1 van de wet van 14 augustus 1986 betreffende het dierenwelzijn mag niemand bewust handelingen stellen, indien die handelingen beogen om dieren nutteloos te doden, dan wel het dier nutteloos te verminken, of te doen lijden. Naar luid van artikel 19 van de wet van 14 augustus 1986 is de gehele of gedeeltelijke amputatie van lichaamsdelen van dieren verboden behalve indien zulks in bijzondere gevallen, om diergeneeskundige redenen noodzakelijk wordt geacht. De Koning vermag evenwel, bij koninklijk besluit, de lichaamsverminderingen te bepalen die toegelaten zijn voor de utilitaire exploitatie van het dier of teneinde de verspreiding van bepaalde diersoorten te beperken.

Volgens het stamboek van het Belgisch Trekpaard, moet het Belgisch Trekpaard geblokstaart worden. Dit is blijkbaar niet enkel ingegeven door traditie of esthetische redenen. Enerzijds zou het blokstaarten nodig zijn om het paard te kunnen gebruiken in traditionele landbouwaanspanningen (menwijze met kordeel). Anderzijds zou de blokstaart hygiënische voordelen bieden. De technische aspecten daarvan ken ik niet, en bespaar ik u in alle geval. Een en ander is blijkbaar niet naar de zin van de Federale Minister van Leefmilieu. Als argumentatie geeft zij aan dat de heekkundige ingreep niet pijnloos is, en dat de voordelen van de caudotomie (hygiëne en utilitair gebruik) niet opwegen tegen dit nadeel. Daarmee blijkt zij in te gaan tegen het standpunt

van een aantal veterinaire deskundigen, die de Minister wijzen op de voordelen van het blokstaarten. De argumentatie van de Minister past op het eerste gezicht geheel in de utilitarische redenering. Zij gaat echter nog verder : zij betwist immers dat het noodzakelijk is om paarden te mennen met kordeel. M.a.w., het gebruik van het dier door de mens wordt betwist : determinerend is dus niet langer de vraag of er al dan niet voordelen zijn van de caudotomie. Die discussie verliest haar relevantie vermits het gebruik van het Belgisch Trekpaard door de mens niet langer "nuttig" wordt geacht. Overigens worden de rollen deskundig omgekeerd : de betrokken paardenliefhebbers moeten maar bewijzen dat de caudotomie niet pijnlijk is of dat de dieren er geen nadeel van ondervinden, wat uiteraard nooit te bewijzen valt. Sinds Descartes weten we dat wetenschappelijke zekerheid niet van deze wereld is. Tot slot verwijst de Minister naar het wetenschappelijk karakter van de ethiek om haar stelling te staven : "ook ethiek is wetenschap". De cirkel is rond, want wie een ander standpunt huldigt, wordt verweten in te gaan tegen de alwijze wetenschap van de ethiek : "Paard met staart, zo hoort het". Om de mening van het paard wordt vanzelfsprekend en begrijpelijkerwijs niet gevraagd.

Ook op EG-niveau vinden we tal van voorbeelden van wetgeving die indien niet expliciet, dan toch minstens impliciet gesteund is op de intrinsieke waarde van het dier. Te dezen kan o.m. verwezen worden naar de richtlijn van de Raad van 28 maart 1983 betreffende de invoer in de Lidstaten van huiden van bepaalde zeehondenjongen en daarvan vervaardigde producten. Dat het natuurbehoud bij de totstandkoming van deze richtlijn geen rol heeft gespeeld, is notoir en kan hoe dan ook uit haar consideransen worden afgeleid. Dit instrument stelt dus wel degelijk de exploitatie van de natuur zelf in vraag.

De weg voor de goedkeuring van dergelijke wetgevingen werd reeds veel eerder voorbereid, en wel op internationaal vlak. Ik doel daarmee op de "universele verklaring van de rechten van het dier", die reeds op 17 oktober 1978 door de UNESCO als beginselverklaring (soft law) werd goedgekeurd. Naar luid van artikel 1 van deze universele verklaring wor-

den alle dieren gelijk geboren voor het leven en hebben ze een zelfde bestaansrecht. Naar luid van artikel 2 mag de mens, als diersoort, de andere diersoorten niet uitroeien of exploiteren in strijd met het in artikel 1 bedoelde recht der dieren. De mens heeft zelfs de rechtsplicht om zijn kennis ten dienste te stellen van de dieren. Ook het World Charter for Nature, op 28 oktober 1982 goedgekeurd door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, blijkt luidens haar consideransen ingegeven te zijn door de wens om aan de natuur een intrinsieke waarde toe te kennen. In de consideransen wordt immers aangegeven dat het leven in harmonie met de natuur de mens de beste mogelijkheden geeft tot zijn ontwikkeling, dat elke vorm van leven uniek is en respect behoeft "ongeacht zijn waarde voor de mens".

C. Rechtspraak

Ook in de rechtspraak sijpelt langzaam maar zeker het idee door dat aan dieren, of meer in het algemeen, aan de natuur, op de een of andere manier, een intrinsieke waarde is toe te kennen, ook al blijkt zulks niet uit de regelgeving die het voorwerp van de debatten vormt.

In een arrest van 19 januari 1994 sprak het Hof van Justitie zich uit over een netelige kwestie op het vlak van natuurbehoud. Aan de orde was de verenigbaarheid van een Franse administratieve maatregel tot bepaling van de sluitingsdata voor de jacht op watervogels met de vogelrichtlijn. De zaak werd een hoogmis in de sinds jaren laaiende verbeten strijd tussen Franse jagers en natuurbeschermers.

Voor een goed begrip van deze zaak moet haar juridische achtergrond worden geschetst. De vogelrichtlijn beoogt de instandhouding van alle natuurlijk in het wild levende vogelsoorten op het Europese grondgebied. Zij betreft de bescherming, het beheer en de regulering van deze soorten en stelt regels voor de exploitatie daarvan (artikel 1, lid 1). Naar luid van artikel 2 van de vogelrichtlijn nemen de Lidstaten alle nodige maatregelen om de populatie van de in artikel 1 bedoelde soorten op een niveau te houden of te brengen dat met name beantwoordt aan de ecologische, wetenschappelijke en culturele eisen, waarbij zij

tevens rekening houden met economische en recreatieve eisen. Artikel 7 van de richtlijn laat toe dat op bepaalde soorten, opgesomd in bijlage II, vanwege hun populatieniveau, hun geografische verspreiding en de omvang van hun voortplanting in de hele Gemeenschap, gejaagd mag worden. De Lidstaten zien erop toe dat de jacht op deze soorten de pogingen tot instandhouding die in hun verspreidingsgebied worden ondernomen, niet in gevaar brengt. Voorts zien de Lidstaten er op toe dat bij de beoefening van de jacht, zoals deze voortvloeit uit de toepassing van de geldende nationale maatregelen, de principes van een verstandig gebruik en een ecologisch evenwichtige regulering van de betrokken vogelsoorten in acht worden genomen, en dat deze beoefening wat de populaties van deze soorten, in het bijzonder van de trekvogels, betreft, verenigbaar is met de uit artikel 2 voortvloeiende bepalingen. Zij zien er in het bijzonder op toe dat soorten waarop de jachtwetgeving van toepassing is, niet worden bejaagd zolang de jonge vogels het nest nog niet hebben verlaten of gedurende de verschillende fasen van de broedperiode. Ten aanzien van trekvogels zien zij er met name op toe dat de soorten waarop de jachtwetgeving van toepassing is, niet worden bejaagd tijdens de broedperiode noch tijdens de trek naar hun nestplaatsen.

De vogelrichtlijn kan, luidens haar bewoordingen, niet ondergebracht worden in de categorie van wetgevingen die gesteund zijn op de intrinsieke waarde van het dier of de natuur. In tegendeel worden de maatregelen van de richtlijn, krachtens haar consideransen, verantwoord door de omstandigheid dat de natuurlijk in het wild levende vogelsoorten een gemeenschappelijk erfgoed van de Europese volkeren vormen. Aldus wordt aangenomen dat artikel 2 van de vogelrichtlijn inhoudt dat de Lid-Staten de nodige maatregelen moeten treffen teneinde het voortbestaan van de verschillende vogelpopulaties op een niveau waar ze niet langer bedreigd zijn, te garanderen. De richtlijn beoogt dus niet de bescherming van de individuele exemplaren van de verschillende vogelsoorten, evenmin als een "maximale" bescherming van de diverse soorten als dusdanig. In die zin moet de elfde overweging van de richtlijn worden begrepen. Naar

luid daarvan "[kunnen] op sommige soorten jachtactiviteiten [...] worden uitgeoefend vanwege hun populatieniveau, de geografische verspreiding of de omvang van hun voortplanting in de gehele Gemeenschap, hetgeen een toelaatbare vorm van exploitatie is, waarbij deze jachtactiviteiten in overeenstemming dienen te zijn met het handhaven van de populatie van deze soorten op een bevredigend niveau, voor zover bepaalde beperkingen worden vastgesteld en in acht genomen".

De Franse overheid had, teneinde de recreatieve eisen (jachtbeoefening) met de ecologische belangen te verzoenen, voor elke bejaagbare watervogelsoort een afzonderlijke jachtkalender bepaald. Daarbij werd telkens voor elke soort de sluitingsdatum van de jacht bepaald aan de hand van de periode waarin de trekactiviteit haar maximum bereikte.

Het Franse regime vond geen genade in de ogen van het Hof. Het Hof was vooreerst van oordeel dat de methode waarbij de sluitingsdatum van de jacht wordt bepaald aan de hand van de periode waarin de trekactiviteit haar maximum bereikte, niet verenigbaar is met artikel 7, lid 4, van de richtlijn. Hetzelfde geldt voor de methoden waarbij rekening wordt gehouden met het moment waarop een bepaald percentage vogels met de trek is begonnen, of voor de methoden waarbij wordt uitgegaan van de gemiddelde begindatum van de voorjaarstrek. Die conclusie kan, indien niet in zijn geheel, dan toch in grote lijnen worden bijgetreden.

De veroordeling van de vaststelling van gespreide sluitingsdata van de jacht per betrokken soort door het Hof, minstens de redenering van het Hof, doet echter wel de wenkbrauwen fronsen. Het verdict van het Hof luidde op dat punt als volgt: "Wat het eerste nadeel betreft [bedoeld wordt het nadeel van de verstoring door de jacht van andere vogelsoorten waarvoor de jacht reeds is gesloten], moet worden opgemerkt dat elke jachtactiviteit, ongeacht de hoeveelheid vogels die als gevolg daarvan wordt afgeschoten, de wilde fauna kan verstoren en dat zij in vele gevallen bepalend kan zijn voor de instandhouding van de betrokken soorten. Door het periodiek afschieten van individuele vogels verkeren de

bejaagde populaties namelijk in een toestand van voortdurende waakzaamheid, die rampzalige gevolgen heeft voor tal van aspecten van hun levensomstandigheden. Bovendien zijn deze gevolgen buitengewoon ernstig voor de categorieën van vogels die tijdens de trek- en overwinteringsperiode zich gewoonlijk in groepen verenigen en rusten op plaatsen die dikwijls zeer klein of zelfs ingesloten zijn. Als gevolg van de verstoring door de jacht zijn die dieren gedwongen het grootste gedeelte van hun energie te gebruiken om zich te verplaatsen en te vluchten, ten koste van de tijd voor voeding en rust met het oog op de trek. Deze verstoring heeft een negatieve uitwerking op de energiebalans van elk individu en op het sterftepercentage van alle betrokken populaties. De overlast als gevolg van de jacht op andere vogelsoorten is buitengewoon groot voor soorten waarvan de trek naar hun nestplaatsen vroeger plaatsvindt. Wat het tweede nadeel betreft, te weten het gevaar dat bepaalde soorten waarvoor de jacht reeds is gesloten, indirect worden afgeschoten als gevolg van verwarring met soorten waarvoor de jacht nog open is, moet erop worden gewezen dat artikel 7, lid 4, derde alinea, van de richtlijn juist beoogt te vermijden dat deze soorten het risico lopen te worden afgeschoten als gevolg van de jacht tijdens de voorjaarstrek, daar de Lidstaten ingevolge dit artikel verplicht zijn, alle noodzakelijke maatregelen te nemen om tijdens die periode elke jachtactiviteit te beletten".

Deze overwegingen, die in striemende bewoordingen zijn opgesteld, zijn merkwaardig. Het Hof veroordeelt, bijna op een moraliserende en vermanende toon, een recreatieve activiteit, louter en alleen op basis van een aantal neveneffecten die onvermijdelijk met de beoefening ervan, op welk tijdstip ook, gepaard gaan. Het is nochtans een bekend gegeven dat watervogels zich gregair gedragen, zodat de beoefening van de watervogeljacht onvermijdelijk met verstoring gepaard gaat, en gelukkig maar: door de verstoring ontsnappen vele exemplaren aan de loop van het geweer van de boze jager. Indien de redenering van het Hof overigens consequent wordt doorgevoerd, dan is daaruit onvermijdelijk te besluiten dat heel wat soorten die in de bijlagen van de richtlijn als bejaagbaar wild zijn opgenomen, de facto zo goed als niet meer

bejaagbaar worden. Sommige bejaagbare soorten broeden immers vroeg, trekken vroeg weg naar hun overwinteringsgebied en keren dienvolgens ook vroeg terug naar hun broedgebieden. Andere soorten veel later. Bovendien doen de neveneffecten (verstoring; risico op verwarring) zich steeds voor. Merkwaardig is trouwens dat het Hof zich daarbij het lot aantrekt van de "individuen" van de bejaagde soorten ("door het afschieten van individuen"; "negatieve uitwerking op de energiebalans van elk individu"). In de redenering van het Hof zit aldus impliciet besloten dat elke normale exploitatie als dusdanig eigenlijk "slecht" is. Zo bezien gaat de discussie dus eigenlijk niet langer om de vraag wat onder een normale en abusievelijke exploitatie moet worden begrepen. Het Hof stelt, impliciet maar zeker, het wezen van de exploitatie zelf in vraag. We staan dus niet zo ver af van een interpretatie van een wettekst die gesteund is op de intrinsieke waarde van de natuur.

V. STANDPUNT

A. Deep Ecology : quo vadis?

De Franse filosoof, Luc Ferry, heeft in zijn essay "Le nouvel ordre écologique. L'arbre, l'animal et l'homme" striemende kritiek geuit op de uitgangspunten van de Deep Ecology en de dierenrechtenfilosofie. Hoewel dit essay weliswaar op sommige punten vrij ongenueanceerd, om niet te zeggen soms bijna pamfletair is, heeft het niettemin de merite gehad om de discussie in volle hevigheid te doen losbarsten. In zijn essay heeft Ferry er voor gewaarschuwd dat deze nieuwe beweging opvallend veel parallellen vertoonde met de opvattingen omtrent dier en natuur onder het nazi-tijdperk. Hij verwijst daartoe naar de onderliggende visie op de natuur van Walter Schoenichen, een van de meest vooraanstaande nazi-theoretici op het vlak van natuurbescherming. Volgens deze visie verschijnt de natuur in al zijn oorspronkelijkheid, vitaliteit, maagdelijkheid, schoonheid, wildheid en brute kracht aan de vervreemde, ontwortelde moderne mens. De natuur als paradijselijke toestand, verloren gegaan ten gevolge van de culturele ontwikkeling van de mens. Niet verwonderlijk dus dat, zo stelt Ferry, naar het oordeel van Schoenichen de afwezigheid van elke

menselijke interventie als essentieel kenmerk van de natuur wordt aangemerkt. De stap naar de erkenning van de intrinsieke waarde van het dier en de natuur, de verwerping van elk antropocentrisme en de afwijzing van de moderne liberale staatsordening was dan niet ver meer af. Deze ideeën blijken dan ook aan de grondslag gelegen te hebben van het Tierschutzgesetz, van 24 november 1933, het Reichsjagdenschutzgesetz van 3 juli 1934 en het Reichsnaturschutzgesetz van 26 juni 1935.

Ferry heeft in zijn essay ongetwijfeld te snel de huidige Deep Ecology-beweging op gelijke voet gezet met het nazi-ecologisme, minstens de indruk geschapen dat hij zulks doet. Dit is alvast de terechte kritiek van Ost die daarvoor o.m. verwijst naar de omstandigheid dat Arne Naess zelf een nazi-weerstander was en steeds de nazi-ideologie verworpen heeft. Ook Aldo Leopold kan geenszins verweten worden met de nazi-ideologie te hebben gedweept. In die mate kan Ferry dus niet worden bijgetreden.

In de mate dat Ferry echter heeft willen waarschuwen voor de aberraties waartoe een bepaalde visie op de natuur kan leiden, kan hij wel bijgetreden worden. Het moet gezegd, zowel het nazi-ecologisme als de Deep Ecology-beweging worden immers gekenmerkt door een moeilijk definieerbaar radicaal verlangen om de maatschappelijke realiteit te ontvluchten en een al even radicale kritiek op de moderniteit en de liberale rechtsstaat. Een analoge gelijkenis tussen het vooroorlogse klimaat in Duitsland en de radicale mei 68-beweging in dat zelfde Duitsland werd trouwens reeds eerder opgemerkt door eminente historici zoals Joachim Fest. Maar daarom is elke aanhanger van de Deep Ecology natuurlijk nog geen nazi.

Dat de Deep Ecology-filosofie niettemin wel erg duistere kanten heeft, blijkt uit de huiveringwekkende eschatologische beelden van sommige aanhangers. Aldus blijkt Naess van oordeel te zijn dat een wereldbevolking van 100 miljoen "ideaal" zou zijn voor het behoud van de natuurlijke en culturele diversiteit, een ideaal dat uiteraard niet via dictatoriale weg te bereiken is – hoe dan wel, wordt niet gezegd; te vrezen valt dat het met een huidige wereldbevolking die naar de

zes miljard mensen gaat, nog wel enige tijd zal duren... Anderen (Taylor) stellen boudweg dat de totale verdwijning van het menselijke ras geen morele catastrofe zou zijn, doch een goede zaak voor de andere bewoners van de planeet.

In zijn meest radicale vorm, dreigt het wereldbeeld dat de Deep Ecology beweging ons wil opdringen, onvermijdelijk, wellicht ongewild en misschien zelfs met de beste bedoelingen, tot een ronduit anti-humanistische visie op mens en natuur te leiden.

Maar er moet niet alleen gewaarschuwd worden voor de excessen waartoe de dierenrechten- en "Deep Ecology"-filosofie kan leiden. De besproken filosofische uitgangspunten zijn als dusdanig voor ernstige kritiek vatbaar.

B. Kritiek op de uitgangspunten van de Deep Ecology beweging

De idee van het toekennen van intrinsieke waarde aan de dieren en meer algemeen de natuur en bijgevolg het toekennen van rechtssubjectiviteit is vooreerst dermate radicaal dat ze in de praktijk ofwel onuitvoerbaar wordt, ofwel zodanig moet getemperd worden dat de vraag onvermijdelijk rijst wat er dan nog wel van overblijft. Toegegeven, het klinkt mooi, de stelling dat de natuur een intrinsieke waarde heeft. Maar welke natuur: ook het aids-virus is natuur. Een filosofie die de toets der werkelijkheid niet doorstaat, moet wel een zeer slechte filosofie zijn.

De idee van het toekennen van dierenrechten of rechten aan de natuur is geënt op het gelijke recht van elk dier of meer in het algemeen de natuur, zich te ontwikkelen ("a belief in the equal right of all life to live and blossom"). Uit de aangeboren wil, of liever, uit het instinct van elk levend wezen om te leven, wordt het morele recht op leven afgeleid. Dit postulaat valt ten prooi aan hetgeen de Schotse filosoof, David Hume, de "naturalistic fallacy" genoemd heeft: uit de natuur ("what is") kan niet op logische wijze afgeleid worden wat behoort te zijn ("ought to be"). Er bestaat niet zoiets als een normatieve natuur. Indien wij uit de natuur morele waarden menen te kunnen afleiden, dan doen we dat eigenlijk via een tussenstap die zelf een morele beoordeling inhoudt. Zo bezien kunnen we uit

de loutere vaststelling dat dieren een instinct hebben om te leven, geen recht op leven afleiden. Die conclusie is enkel gerechtvaardigd indien we als mens zelf waarde hechten aan het leven.

Voorts bestaat er niet zo iets als een intrinsieke waarde van het dier of de natuur, vermits elke waarde noodgedwongen voortkomt uit een menselijke beoordeling. Stel dat de mens, ten gevolge van zijn "ziekelijke veroveringsdrang van de aarde" zichzelf vernietigt en dat er na die vernietiging enkel nog dieren overblijven. Zullen die nog een intrinsieke waarde hebben? Het antwoord is ontkennend, vermits de mens alsdan het licht op aarde zou hebben uitgedaan. De natuur is a-moraal: de vos die het laatste korhoen op de Kalmthoutse Heide heeft verorberd, zal zeker niet te biechte gegaan zijn bij mijnheer pastoor of zijn moreel consulent geraadpleegd hebben. De najaarsregens, stormen en overstromingen die Groot-Brittannië in het najaar 2000 hebben geteisterd, zullen evenmin hun spijt betuigen om het leed en de schade die ze aan de ongelukkige eilandbewoners hebben berokkend.

Tot slot staat de stelling dat dieren en meer in het algemeen de natuur een intrinsieke waarde zouden hebben, hoe dan ook haaks op de biologische realiteit: in de natuurlijke wereld geldt slechts de wet van de sterkste, de natuurlijke selectie en de evolutie van de soort: geen enkele dier- of plantensoort kent er een intrinsieke waarde. De intrinsieke waarde is enkel een creatie van de menselijke geest. Het toekennen van intrinsieke waarde aan de natuur getuigt dan ook van een vérgaande antropomorfisering van de natuur. De stelling dat aan het dier of meer algemeen aan de natuur een intrinsieke waarde is toe te kennen is dan ook inherent contradictorisch. Dit blijkt bijv. heel duidelijk uit de samenleving van de artikelen 1 en 2 van de universele verklaring van de rechten van het dier. Daar waar naar luid van artikel 1 alle dieren gelijk geboren worden voor het leven en ze een zelfde bestaansrecht hebben, wordt in artikel 2 de mens, als diersoort notabene, het recht ontnomen de andere dieren, in strijd met artikel 1 te exploiteren. De mens mag blijkbaar minder dan het dier, hoewel hijzelf een dier is. De logica en de gelijkheid blijken wel erg vérgaand te zijn.

Dit brengt mij terug tot het begin van mijn verhaal: het leven van de koningin der bijen. Indien aangenomen zou moeten worden dat bijen "sentient beings" zijn - de Belgische wetgever gaat in alle geval van die vaststelling uit, vermits hij de bijen onder het toepassingsgebied van de wet van 14 augustus 1986 betreffende het dierenwelzijn gebracht heeft -, dan zou de bijenteelt als dusdanig een moreel verwerpelijke activiteit zijn vermits zij, althans indien zij volgens de regels der kunst beoefend wordt, noodgedwongen en onvermijdelijk gepaard gaat met het systematisch miskennen van de intrinsieke waarde van de koningin. Indien wij echter de natuur haar gang zouden laten gaan, dan moeten we vaststellen dat ook dan natuurlijke selectie van koninginnen zou plaatsvinden, doch dan wellicht op basis van andere -natuurlijke- criteria (zwermdrift, honingopbrengst, agressie). Dit voorbeeld geeft goed aan dat het toekennen van intrinsieke waarde aan dieren, of, meer in het algemeen, de natuur, blijk geeft van een verregaande antropomorfisering van de natuur zélf, en inherent contradictorisch is.

VI. BESLUIT

Het is mijn overtuiging dat het niet de taak is van de Staat om de moraliteit van handelen in de private sfeer te beteugelen, in zoverre dit handelen tenminste niet de rechten van anderen schaadt. Het bepalende onderscheid tussen vrije en onvrije samenlevingen, bestaat immers wellicht daaruit dat, wat betreft het menselijk gedrag dat de rechten van anderen niet schaadt, de gedragsregels die in feite gerespecteerd worden, geënt zijn op vrijwilligheid en niet op dwang gesteund zijn.

De hier besproken ethiek, in het bijzonder deze die gepropageerd wordt door de zogenaamde Deep Ecology Movement, precies omdat zij geënt is op een vermeende objectivering van wat goed en kwaad is, draagt in zich dan ook een totalitaire kiem. Zij laat immers geen ruimte meer over voor menselijke vrijheid, vermits zij uit de natuurlijke wereld ("what is") meent te kunnen afleiden wat voor eenieder goed is ("wat behoort te zijn"). De facto dreigt die geobjectiverde natuurethiek tot een uitschakeling van de menselijke ethiek te leiden.

Dit betekent daarom niet dat ik elke ethi-

sche consideratie ten aanzien van dier en, meer in het algemeen, de natuur bij voorbaat uitsluit. Een dergelijke ethiek kan bijv. gesteund zijn op het rentmeesterschap van de mens over de natuur, de idee dat de natuur als gemeenschappelijk patrimonium van de mensheid te beschouwen is of, tot slot, een noodzakelijk geachte solidariteit tussen de huidige en de toekomstige generaties. Vermits de natuur in belangrijke mate bestaat uit hernieuwbare grondstoffen, zal een dergelijke ethiek noodzakelijkerwijs geënt zijn op een streven naar duurzaam gebruik, een "wise use" van de natuur door de mens. Een dergelijke ethiek zal ook rekening kunnen houden met de specifieke (bijv. ethologische) kenmerken van dieren.

Een ethiek, gesteund op rechtsplichten van de mens, zonder dat het gebruik van de natuur en de dieren door de mens ter discussie moet en mag worden gesteld. Niet het gebruik (usus, fructus) van de natuur en de dieren moet in vraag gesteld worden, wel hun misbruik (abusus).

Een dergelijke ethiek kan, paradoxaal genoeg, gesteund worden op de inzichten van Leopold. De waardevolle kern van Leopolds "Land Ethic" is dan niet gelegen in een – onrealiseerbare – plicht tot handhaving van integriteit van de biosfeer, maar in de plicht om de in de natuur aanwezige dynamische stabiliteit niet te ontwrichten, al was het maar omdat wij als mens afhankelijk zijn van de natuur, minstens esthetische of culturele waarde hechten aan de natuur. Inpoldering is niet *per se* verwerpelijk, ook al wordt in dat geval de integriteit van een aquatisch ecosysteem aangetast. Het uitroeien van duizenden soorten planten en dieren is het wel.

Dat de ecologische wetenschap daarbij een belangrijke rol kan en moet spelen en onvermijdelijk aan de prometheïsche vooruitgangsdroom grenzen kan en zal stellen, is onbetwistbaar. Het besef dat de menselijke vooruitgang haar beperkingen kent, houdt daarom echter niet noodzakelijk een radicale breuk met het vooruitgangs- en verlichtingsdenken zelf in, maar is er eerder een uitvloeisel van.

Overigens is het beslist niet noodzakelijk om de grondslagen van onze westerse waarden om te ploegen om tot een andere

en minder verwoestende houding ten opzichte van de natuur te komen. Het volstaat dat in het kader van het politieke beslissingsproces, in de afweging van de diverse aan de orde zijnde belangen, de voorkeur wordt gegeven aan niet-economische waarden, zoals bijv. culturele of esthetische waarden. Ook die waarden zijn, per definitie, humaan en dus, ja, antropocentrisch. En dan? Zo bekeken zal bijvoorbeeld de vernietiging van de uitgestrekte Camargue-moerassen, zoals die in de vijftiger jaren louter en alleen om landbouweconomische motieven heeft plaatsgegrepen, als een daad van culturele barbarij aanzien kunnen worden, vergelijkbaar als ze zou zijn met de slooping van de kathedraal van Chartres teneinde er een – wellicht economisch productievere – aardappelverwerkingsfabriek neer te poten. Om tot een dergelijk waarde-oordeel te komen, behoeft men geenszins intrinsieke waarde aan de natuur toe te kennen.

De toekenning van rechten aan dieren of de natuur zal en kan nooit tot gevolg hebben dat de dieren en, meer algemeen, de natuur de sprong naar het humane zullen maken. Zij dreigt alleen het humane te reduceren tot het dierlijke. De dieren en meer in het algemeen de natuur zijn amoraal. In zijn moraliteit onderscheidt de mens zich van de natuur. Of om het met de woorden van Leopold te zeggen, waarmee hij in een bijdrage de uitroeiing van de Amerikaanse trekduif betreurde: "For one species to mourn the death of another is a new thing under the sun. The Cro-Magnon who slew the last mammoth thought only of steaks. The sportsman who shot the last pigeon thought only of his prowess. The sailor who clubbed the last auk thought of nothing at all. But we, who have lost our pigeons, mourn the loss. Had the funeral been ours, the pigeons would hardly have mourned us. In this fact, rather than in Mr. Dupont's nylons or Mr. Vannevar Bush's bombs, lies objective evidence of our superiority over the beasts".

Om de voorgaande redenen weiger ik, op basis van het postulaat van de rechten der dieren of, meer in het algemeen, de natuur, mijn bijenkasten op te ruimen. Door mijn tussenkomst als imker zullen de koninginnen van mijn bijenvolken enkel veroordeeld zijn en blijven om het trieste duister en eierlegend leven te lei-

den dat de natuur hen heeft voorbestemd. Mijn begeleidende hand doet niets anders als kunstmatig de gunstige voorwaarden te creëren waaronder een bijenvolk in de vrije natuur haar gang kan gaan. Daar gaat in se niets kwaads of goeds mee gepaard. Mijn handelen is, ten opzichte van mijn bijenvolken, ethisch neutraal. Omgekeerd hebben mijn bijenvolken mij geen enkele ethische boodschap te vertellen: "nature contains no moral messages framed in human terms". Mijn koninginnen hebben dus niet het "recht" het leven van een koningin te leiden, het is hun onvermijdelijke lot, en dat leven is niet hetgeen wij mensen onder het leven van een koningin verstaan. Daarom zal ik imker blijven, tot mijn laatste snik. Daarom zal ik koninginnen selecteren, tot hun laatste snik. Tot glorie van mijn bijenvolken en de bestuiving van het fruit van mijn al dan niet geprikkelde burens.